

ІСТОРІЯ СТВОРЕННЯ ТА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ПОВСТАНСЬКОЇ АРМІЇ ДЛЯ ПОСИЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ ГРОМАДЯН УКРАЇНИ

Юрій ФІГУРНИЙ

orcid.org/0000-0002-6463-0920

кандидат історичних наук, старший дослідник, старший науковий співробітник

НДІ українознавства КНУ імені Тараса Шевченка

email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

Анотація. *Йдеться про осмислення історії створення та діяльності Української Повстанської Армії (УПА) для посилення національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни.*

Ключові слова: *Україна, українці, Українська Повстанська Армія, національно-патріотичне виховання, російсько-українська війна.*

Постановка проблеми. Російсько-українська війна, яка розпочалася в лютому 2014 р. і триває наразі та особливо після 24 лютого 2022 р., коли розпочалося повномасштабне вторгнення російських військ на терени України, яскраво показала, що лише активна співпраця Української держави з її громадянами допомогла дієво протидіяти окупантам. Треба бути реалістами й враховувати, що збройні сили російської федерації (далі – зс рф) кількісно та якісно суттєво переважають й зараз переважають Збройні сили України (далі – ЗСУ), проте звитяга наших захисників, згуртування українського суспільства й допомога демократичних країн-партнерів посприяли стабілізації критичної ситуації. Разом з тим для здобуття перемоги Українській державі та її громадянам треба значно посилити власні зусилля у консолідації всіх ресурсів: воєнних, економічних, людських, фінансових тощо. Якщо 2022-й був роком звитяги й героїзму українців, коли вдалося зупинити агресора й поступово відвоювати майже 50 відсотків тимчасово окупованих зс рф територій,

то 2023-й – став роком завищених сподівань і розчарувань. Раптово виявилось, що ворог не втікає від появи довгоочікуваних «абрамсів» і «леопардів» на лінії бойового зіткнення, а вміє воювати й створювати дуже потужні лінії оборони. Злочинне керівництво рашистів і т. зв. російський «глибинний народ» досить спокійно реагують на десятки й сотні тисяч убитих, поранених і покалічених співгромадян. Головне для них – знищити Українську державу й українську політичну націю, упокорити сучасних українців, як колись їхні пращури упокорили т. зв. «мазепинців», «петлюрівців» і «бандерівців», будь-якою ціною. Надважливо для них відновлення т. зв. «великої історичної росії» у форматі Радянського Союзу 2.0 й розповсюдження т. зв. «руського мира» по всій Євразії.

Саме тому 2024-й має стати роком тотальної мобілізації та консолідації влади й громадянського суспільства України. ЗСУ потребують поповнення навченими й патріотично налаштованими військовослужбовцями. Але мобілізація громадян до лав ЗСУ зокрема

й до Сил оборони України (далі – СОУ) загалом має бути не примусовою, не покаранням за щось, а насамперед мотивованою. Задля цього треба системно задіювати багато чинників, у тому числі національно-патріотичне виховання громадян України й напрацювання попередніх поколінь українців, зокрема бойовий та організаційний досвід Української Повстанської Армії (далі – УПА), а також враховувати її прорахунки, яких, на жаль, було чимало. Актуалізація цих здобутків і помилок українських повстанців наразі є, на нашу думку, недостатньою, тому й потребує фахового осягнення вченими.

Джерела та література. Джерельною базою дослідження слугують свідчення безпосередніх очевидців тих подій – українських повстанців.

З часів ліквідації Союзу Радянських Соціалістичних Республік (далі – СРСР) і відновлення Української держави в 1991 р. проблема вивчення історії створення, діяльності, здобутків і прорахунків УПА порушувалася багатьма вченими. Окремі аспекти заявленої проблематики висвітлювали такі дослідники: М. Андрусак, С. Биструхін, І. Бігун, В. Бірчак, Л. Бондарук, Д. Веденеев, В. В'ятрович, О. Гогун, Р. Грицьків, Г. Дем'ян, І. Дерев'яний, С. Здіорук, В. Ідзьо, Р. Забілий, А. Кентій, Ю. Киричук, С. Кокін, В. Косик, О. Лисенко, І. Марчук, О. Марищенко, Г. Мотика, С. Музичук, І. Патриляк, А. Русначенко, В. Сергійчук, А. Сова, П. Содоль, П. Стародубець, О. Стецишин, О. Тищенко, В. Ткаченко та інші.

Разом з тим системне використання досвіду УПА для посилення

національно-патріотичного виховання громадян України під час війни ще не стало предметом спеціального наукового вивчення, тому є нагальна потреба його вивчати та задіювати на сучасному етапі українського державотворення, націєтворення й етнокультуротворення, особливо під час повномасштабної агресії рашистів супроти Української держави та її громадян.

Мета дослідження полягає в тому, щоб на основі літератури й мемуарів здійснити українознавчий аналіз історії створення, діяльності, здобутків та прорахунків УПА й показати можливе використання досвіду українських повстанців задля посилення національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни.

Для досягнення поставленої мети доцільним є вирішення таких дослідницьких завдань: висвітлити історію створення та діяльність УПА; лаконічно окреслити роль УПА у Волинській трагедії; коротко охарактеризувати дії українських повстанців, які не дозволили більшовикам у 1946–1947 рр. розповсюдити терор голодом на терени Західної України й прилеглих до неї земель; з'ясувати особливості функціонування Служби безпеки в УПА; визначити головні здобутки українських повстанців; проаналізувати можливе використання досвіду УПА задля посилення національно-патріотичного виховання громадян України.¹

Виклад основного матеріалу. Розпочинаючи осмислення цієї важливої наукової проблематики, ми перш за все

¹ Праця підготовлена у ході виконання прикладної науково-дослідної роботи «Українознавство у впровадженні національно-патріотичного виховання в освітній та гуманітарний простір України в умовах війни» (№ держреєстрації 0123U100536).

дамо визначення базових засадничих понять, на яких ґрунтується наше дослідження.

По-перше, *Українська Повстанська Армія* – військово-політичне формування, що діяло в Україні на початку 40-х й у першій половині 50-х років ХХ ст. та взяло активну участь у національно-визвольній боротьбі українців за відновлення Української Самостійної Соборної Держави, що значно посилює українське державотворення й націєтворення.

По-друге, *національно-патріотичне виховання* – формування у громадян цілісної сукупності знань, поглядів, культурних практик, які допоможуть утвердити в їх свідомості таких системних національних переконань, як патріотизм, гідність, воля, самобутність, соборність, любов до Батьківщини, а також виховати в них принципи поваги й гордості за свою державу, націю, національну історію, рідну мову, досягнення у державотворенні, націєтворенні, культуротворенні, етнокультуротворенні, здобутки у сфері політики, економіки, культури, мистецтва, освіти, науки, спорту тощо, активізувати у громадян бажання і можливості захищати всіма засобами, у тому числі й зі зброєю в руках, територіальну цілісність та державний суверенітет власної національної держави.

По-третє, *російсько-українська війна* – це насамперед цивілізаційне протистояння між автократією та демократією, між євразійською російською неоімперією та європейською Українською державою. Ця війна характеризується такими специфічними особливостями: комплексністю, поєднуючи в собі геополітичні, геостратегічні, гео економічні, суспільно-політичні, соціально-політичні,

соціокультурні, етнокультурні, ідеологічні, релігійні, національні, етнічні, територіальні, економічні, культурні та інші чинники; екстенсивністю – вперше з часу завершення Другої світової війни на європейському континенті відбуваються бойові дії такого масштабу з використанням майже всіх видів сучасної зброї (за винятком ядерної), протяжність фронтів (ліній бойових зіткнень) вимірюється тисячами й десятками тисяч кілометрів, залученням до воюючих армій понад мільйон мобілізованих громадян, вливанням в економіку величезних фінансових ресурсів тощо; інтенсивністю та агресивністю – рашисти задля досягнення свого стратегічного завдання – ліквідації Української держави й української політичної нації – проводять в Україні геноцидну політику, безжалюбно знищуючи людей, критичну інфраструктуру, економіку, міста, села, викрадаючи дітей та загалом роблячи все, що тільки можна, щоби змусити українців капітулювати.

По-четверте, *українське державотворення та українське націєтворення* – неперервний у часі й просторі поступальний розвиток українців від етносу (бездержавного народу) до нації (державницький народ), здобуття ним власної національної держави й послідовної розбудови головних її підвалин (національної економіки, національної еліти, національного війська, національної культури, національного мистецтва, національної освіти, національної науки, національної ідентичності, національного інформаційного простору, національної безпеки, політичної нації тощо) та перетворення українського народу у світову самодостатню ідентичність і всепланетарно-культурний феномен людської

цивілізації. Стосовно її важливих складових, таких як етнічні, державотворчі й націєтворчі процеси в Україні, то це – послідовні зміни, що відбуваються з етносом упродовж його розвитку (етнічні процеси); сукупність послідовних політичних дій, як насильницьких, так і ненасильницьких, засобів, спрямованих українцями на досягнення державного самовизначення й створення власної Української Самостійної Соборної Держави (державотворчі процеси); комплексні трансформації, які відбуваються як закономірним порядком (еволюційним), так і стрибкоподібним (революційним) та сприяють утворенню нації, найвищої форми політичної структуралізації етносу та подальшого її розвитку й самоорганізації, які, врешті-решт, мають призвести до появи самодостатньої української політичної нації та створення українського громадянського суспільства (націєтворчі процеси).

Здавалося б, що за понад як тридцятилітнє існування відновленої Української держави проблема УПА, табуована у тоталітарну добу, буде вивчатися фахово й всебічно, а також вчені у своїх працях будуть системно пропагувати її звитяжні звершення й неупереджено досліджувати прорахунки й поразки українських повстанців. Проте пострадянський спадок виявився дуже потужним, і для багатьох громадян України українські повстанці продовжували залишатися «вбивцями», «зрадниками», «наймитами фашистів» тощо. Лише у 10-х роках ХХІ ст. ситуація змінилася на краще, але продовжує залишатися недостатньо актуалізованою.

У 2023–2024 рр. у 10-х класах середніх шкіл України був впроваджений такий навчальний предмет, як «Захист

України». У підручнику «Захист Вітчизни» є розділ II «Збройні сили України на захисті Вітчизни», тема 2 «Історія розвитку українського війська» й параграф «Українське військо у ХХ–ХХІ століттях», у якому лише два абзаци присвячені УПА.

Прочитуємо їх повністю: «14.10.1942 р. заснована УПА (іл. 7.5). Головнокомандувачем її став член проводу ОУН (Б), один з яскравих лідерів національного руху за незалежність України під час Другої світової війни і в перші роки після неї, український офіцер Роман Шухевич. Частина українців у листопаді 1942 р. об'єдналися в загони українських націоналістів. Через формування УПА–ОУН пройшло понад 400 000 осіб. Після звільнення України від фашистів УПА повертає зброю проти сталінізму, за незалежність України» [4, с. 31].

У той час, коли українським військовим формуванням часів Першої світової війни (1914–1918) – Українським січовим стрільцям та Збройним силам Української Народної Республіки – присвячено відповідно по одній сторінці. Це теж не багато, але трохи більше, ніж два абзаци. Тому вченим є над чим працювати й впроваджувати отримані ними нові знання у навчальний процес для посилення національно-патріотичного виховання громадян України.

Процес зародження й становлення УПА й досі залишається недостатньо раціонально осмисленим. Так, історики І. Бігун й А. Кентій наголошують, що УПА створена з ініціативи Проводу Організації Українських Націоналістів (бандерівська) (далі – ОУН (б)) на теренах Волині й Полісся, організаційно оформилася упродовж березня – квітня

1943 р. на базі боївок і відділів ОУН (б), що утворилися в січні – лютому 1943 р. Також вчені стверджують, що УПА формувалася на позапартійній основі, хоча члени ОУН (б) становили близько 40–50% її особового складу [1, с. 629].

Ознайомившись з цими цікавими твердженнями, виникає логічне запитання: на якій платформі творилася УПА, партійній чи позапартійній? Щоби відповісти на це зовсім не риторичне питання, треба повернутися в спекотне літо 1941 р., коли Вермахт наступав, Червона Армія відступала, а на теренах України панував хаос. Щоби захистити своє життя і майно, дієві українці створювали загони самооборони, один із таких підрозділів, очолюваних Т. Боровцем (псевдо – Тарас Бульба), і став основою для творення майбутньої УПА. Коли ж всі українські землі опанували нацисти, вони почали досить жорстоко здійснювати контроль на цій території. Тому військове формування Т. Боровця змушене було узгоджувати з гітлерівцями свою діяльність. 1942 р. минув саме у такій парадигмі, але поразка Вермахту під Сталінградом не лише похитнула віру у могутність Третього Райху, а й відкрила для всіх конфліктуючих сторін «вікно можливостей». Українські націоналісти, а саме бандерівці й мельниківці, почали активно створювати власні бойові підрозділи, щоби мати вагомий інструмент, а точніше, вишколене військо для здобуття влади й реалізації своїх політичних завдань. На превеликий жаль, замість об'єднання зусиль заради відновлення Української держави розпочалося взаємне поборювання один одного. У цій боротьбі більш вправними виявилися бандерівці. Спочатку їм вдалося поглинути бульбівців. Попри намагання

Т. Боровця знайти компроміс, об'єднати воєнні загони й спільними зусиллями виборювати українську державність, функціонери ОУН (б) прагнули передусім повної влади та особисто очолити українське державотворення.

У своїх спогадах Т. Боровець зазначав, що на початку весни 1943 р. розпочалися перемовини з представниками ОУН (б), які, зрештою, закінчилися безрезультатно: «Таким чином, в березні 1943 року «революційним порядком» зробилося дві УПА, точно так, як це вже було в 1940 р., коли на арені появилася «революційним порядком» дві ОУН. Група Лебеда – Бандери знову присвоїла собі назву, організаційну структуру та всі статuti іншої організації і почала її іменем та своїми силами поспішно здійснювати свою політичну програму» [7, с. 202–204].

Опонент Т. Боровця М. Лебедь пояснював свою безкомпромісність вищими інтересами боротьби за українську державність й історичними уроками національно-визвольних змагань 1917–1921 рр.: «Головна Команда УПА, маючи перед очима ще не такий давній досвід невдачних повстанських рухів в Україні в рр. 1920–24, була свідомо того, що головною причиною їх невдач були розпорошеність різного роду повстанських загонів, брак одного центрального керівництва цілого повстанського руху, прояви отаманії та анархії» [6, с. 41–42].

Щодо взаємовідносин бандерівців з мельниківцями М. Лебедь зазначав: «Були спроби диверсії. Повстає партійний відділ з ініціативи людей приналежних до групи Мельника. Коли його акція почала зводитися до переломлювання зв'язків УПА й ширення анархії, він був також роззброєний. І в цьому випадку

стрілецьтво в більшості залишилося в рядах УПА» [6, с. 43]. Член ОУН (м) О. Штуль наголошував, що це роззброєння здійснювалося із застосуванням сили та не враховувало наявної військово-політичної ситуації [11, с. 25–26].

Про це ж писав у своїх спогадах учасник тих подій повстанець Петро Пісоцький: «2-го липня 1943 року бандерівсько-узбецька дика зграя роззброяла не свого політичного противника – мельниківців. 7-го липня 1943 року бандерівці закривали братньою кров'ю не лише свої руки, але й душі-сумління, якого вони ніколи не змиють...» [8, с. 118].

Ці партійні міжусобиці не тільки роз'єднували національно-визвольний рух, вони породжували недовіру у середовищі пересічних українців щодо спроможності українських патріотів здобути «державну бронзу». Упівець М. Скорупський згадував: «Населення на акти роззброєння й тертя між ОУН «М» і «Б» дивилося дуже критично і огірчено. Маса були зневірені. Дядьки по селах Крем'яччини хитали при розмовах головами і казали, що коли наші хлопці між собою б'ються, то України не буде» [9, с. 127].

Деякі сучасні дослідники слово в слово повторюють концепти М. Лебеда. Так, В. В'ятрович пише: «Збройні сили повстанців, зростаючи кількісно, вимагали чіткої структури та доброї організації. Виникла цілком реальна небезпека, що повторяться події 1920-х років, коли більшовики швидко ліквідували потужний повстанський рух в Україні, скориставшись його розрізненістю, тим що окремі групи не підпорядковувались єдиному командуванню, ба навіть побоювали одна одну» [3, с. 43].

Це ж саме пояснення автор чув і від

ветерана ОУН (б) на початку 90-х років ХХ ст. На нашу думку, порівнювати ситуацію, яка склалася на українських теренах у 20-х роках ХХ ст., з подіями 40-х років того ж століття науково некоректно. Тоді в Україні був уряд, який підпорядковувався голові Директорії Української Народної Республіки С. Петлюрі, й коли вище керівництво емігрувало, то навіть там воно залишалося довгий час єдиним репрезентантом українського національно-визвольного руху. А що серед тогочасного повстанського руху в Україні не було єдності і взаєморозуміння – це вже зовсім інше питання. Разом з тим на початку Другої світової війни ОУН розкололася на дві частини – ОУН (м) і ОУН (б), тим самим не тільки суттєво ослабивши свої сили, але й поставивши під загрозу існування єдиного національно-визвольного руху, зауважимо при цьому, що ініціаторами розколу виступили саме бандерівці. Замість того, щоби порозумітися та об'єднати свої зусилля супроти спільних ворогів в ім'я Української Самостійної Соборної Держави, націоналісти почали взаємопоборювати один одного, і знову найбільш активними в цій боротьбі були бандерівці. Сам процес зародження і творення УПА став тому яскравим прикладом. Врешті-решт, провідникам ОУН (б) вдалося створити потужну збройну силу. Проте чи завжди кількісні показники ведуть до перемоги?

З цього приводу О. Штуль наголошує: «Тут і приходимо до засадничої справи. Крім бажань усе схопити в свої руки (не покидаючи деклямацій про єдність армії і т. д.), бандерівці вирішили показати себе у всій силі, як ті, що вміють, як у нас казали, «закачати історію». І хоч як сьогодні патріоти партії

доказують, що вони тоді знали, до чого це доведе, то проте, справа стояла не так. Вони не хотіли думати про завтра. Їх захоплювала думка про сотні, курені, групи. Про захоплення районів, творення баз, проголошення «суверенної влади», поділ землі, адміністрацію і т. д. Здавалось їм, що на окупованій ворогом території можна, начебто під шапкою-невидимкою, створити свою державу. Або зробити це бодай на певних територіях, куди ворог не дістанеться навіть за сучасного стану техніки й за можливості переводити концентровані удари навіть на мільйонні армії» [11, с. 22].

Влітку 1943 р. Революційний провід ОУН (б) вирішив остаточно вирішити т. зв. «польське питання», а саме виселити всіх поляків з українських етнографічних територій. Українсько-польське збройне протистояння у 1943 – 1944 рр. на Волині зокрема й на теренах Західної України загалом стало одним із найбільш кривавих епізодів в історії двох народів. Так сталося, що УПА разом із польською Армією Крайовою були активно задіяні у цих жаклих подіях. Довгий час сучасні українські вчені наголошували у своїх працях, що це самовбивче протистояння українців з поляками було інспіровано виключно більшовиками й нацистами. На жаль, надійні верифіковані джерела свідчать, що саме тогочасне керівництво ОУН (б), яке мало величезний вплив на командування УПА, спочатку ініціювало процес виселення всіх етнічних поляків з українських споконвічних територій, а коли вони почали чинити збройний опір, то розпочалися криваві ексцеси, в яких були задіяні й українські повстанці, що призвели, зрештою, до величезних і невинуватих людських жертв з обох сторін.

Разом з тим не все так одномірно (українці – різуні, а поляки – невинні жертви), як здається на перший погляд. Оскільки виникає доречне запитання, а що робили десятки й сотні тисяч польського люду на суто українських етнічних землях, дуже далеко від рідної Ойчизни? Тут і з'ясується, що влада Другої Речі Посполитої (1918–1939) у міжвоєнний період послідовно й систематично проводила державну політику колонізації українців і колонізації поляками українських етнічних територій. З цією метою урядовці віддавали найкращі сільськогосподарські угіддя осадникам (переважно ветеранам польсько-української війни 1918–1919 рр.). Тим самим Варшава на державному рівні намагалася значно посилити польську етнічну компоненту на споконвічних українських теренах. Весь цей потужний експансіоністський «похід на схід» тривав виключно на «моці» Другої Речі Посполитої, а коли восени 1939 р. вона була знищена нацистами, то відплата «новітнім» колонізаторам не забарилася. Ми жодним чином не виправдуємо злочини, які вчиняли деякі українські повстанці й пересічні українці щодо колишніх співгромадян Польської держави. Разом з тим хочемо наголосити, що якби Варшава виконувала всі зобов'язання, які вона брала на себе перед Парижем і Лондоном щодо Наддністрянщини (Західної України, яку вона загарбала у 1919 р. в результаті польсько-української війни), цих жакіть, імовірно б, не сталося. Тому не тільки сучасна українська влада має постійно вибачатися, полякам теж вартувало б визнати жакливі помилки та засудити колонізаційну політику своїх попередників.

Отже, громадянам України й Польщі

треба знати й осмислити причини, перебіг і жахливі наслідки Волинської трагедії, виважено проаналізувати дії УПА й Армії Крайової у цих кривавих подіях Другої світової війни, зробити висновки, щоби таких людинобвиств більше не відбувалося, оскільки рашисти постійно й системно намагаються розсварити українців з поляками. На жаль, російська імперська влада, використовуючи свою агентуру в Польщі, гроші й праворадикальні політичні сили у другій половині 2023 – на початку 2024 р., ініціювали за допомогою своїх проросійських проксі перекриття пунктів митного контролю на польсько-українському кордоні, завдала величезних фінансових, матеріальних, іміджевих збитків Українській державі, тим самим значно послабивши СОУ у протидії великому наступу зсрф, який розпочався у середині жовтня 2023 р. й триває наразі.

Загалом 1943 р. став визначальним для українського національно-визвольного руху. У серпні відбувся Третій Надзвичайний Великий Збір ОУН (б), на якому Головою Революційного проводу ОУН (б) і Головнокомандувачем УПА обрано Р. Шухевича та розпочато тривалий процес демократизації, відмови (де-юре) від провідної ролі ОУН (б) у соціумі й визнання УПА не суто мілітарною формацією, а загальноукраїнським військом. Продовженням цієї лінії стало проведення у липні 1944 р. Першого Великого Збору українських визвольних організацій, де сформовано предпарламент – Українську Головну Визвольну Раду (далі – УГВР) і тимчасовий уряд – Генеральний секретаріат УГВР, який очолив Р. Шухевич.

Поки загони УПА перебували у німецькому заплілі, вони мали простір для

тактичного маневру, коли ж нацистсько-радянський фронт спочатку наблизився, а потім залишив далеко позаду основні терени діяльності українських повстанців, ситуація докорінно змінилася. На зміну ослабленому німецькому окупанту прийшов інший, але сильніший, безкомпромісніший, хитріший і підступніший. Каральні загони Народного комісаріату внутрішніх справ – Міністерства державної безпеки Української Радянської Соціалістичної Республіки (далі – НКВС–МДБ УРСР), залучаючи навіть літаки і бронетехніку, розпочали справжню тотальну війну з УПА. Після капітуляції нацистської Німеччини в травні 1945 р. проти УПА запрацювала вся радянська карально-репресивна система. Спочатку українські повстанці сподівалися, що невдовзі розпочнеться збройне протистояння між Сполученими Штатами Америки й СРСР, але надії виявилися марними. Т. зв. «холодна війна» так і не стала справжньою, тому більшовики намагалися якнайшвидше радянізувати й упокорити Західну Україну та остаточно знищити УПА.

Голод 1946–1947 рр. став ще однією страшною трагедією для українців. У цій критичній ситуації жертв серед українського народу могло бути в рази більше, якби не героїчний чин УПА. Саме українські повстанці не дозволили більшовикам розповсюдити терор голодом на терени Західної України й прилеглих до неї земель, цим самим врятувавши життя мільйонів українців від голодної смерті. УПА вкотре продемонструвала, що, навіть не маючи власної держави, озброєні й вишколені громадяни, об'єднані у керовані й структуровані військові підрозділи, спроможні захистити не лише себе, рідних і близьких, а й власний народ від

ворожих зазіхань. На теренах, контрольованих загонами УПА, голоду не було, це ще одне яскраве свідчення й вагомий аргумент щодо її боездатності.

У 1947–1949 рр. керівництво УПА докорінно змінює тактику боротьби з ворогом. Проаналізувавши перебіг бойових дій із супротивником, провівши системний постопераційний аналіз багатьох боезіткнень, Р. Шухевич ініціював зміну оперативно-тактичної протидії ворогу. Великі з'єднання УПА було перерформатовано на малі підрозділи, які мали виконувати суто диверсійні й пропагандистські завдання. Спочатку така тактика УПА стала несподіванкою, але згодом функціонери НКВС–МДБ УРСР відповіли асиметрично, розпочавши терор проти пересічних українців, виселяючи їх з місць постійної дислокації загонів УПА та депортуючи цілими родинами до Сибіру. Для дискредитації українських повстанців була створена т. зв. УПА-2, коли підрозділи НКВС–МДБ, перевдягнені в однострої упівців, вбивали й грабували український люд. На жаль, не завжди виправдана жорстокість українських повстанців та систематичні каральні акції Служби безпеки ОУН (б) (далі – СБ) сприяли нагнітанням атмосфери жорстокості й ненависті.

Питання про СБ є надзвичайно болючим і важким для національно-визвольного руху загалом та її контроверсійні діяння в лавах УПА зокрема. Створена з метою протидії ворожій діяльності з боку нацистів і більшовиків, функціонери ОУН (б) з часом перетворили її на знаряддя терору супроти своїх внутрішніх опонентів і тих, хто не розділяв їхніх радикальних переконань. Такі неадекватні методи терору, спрямовані проти ворогів і власних бійців,

старшин, співчуваючих, звичайних українців, колишніх військовополонених червоноармійців, зрештою, призвели до дискредитації українського національно-визвольного руху, що згодом було використано каральними органами СРСР для успішної протидії УПА й підпілля ОУН (б).

Безпосередній учасник тих подій П. Пісоцький писав: «Де і коли, протягом довгих років, бандерівці хвалилися своєю СБ? Ніде! Навіть не говорять, що сталося з тими узбеками, яких пан Лебедь возвеличує у своїй книжечці про УПА. Ніхто ні словом не згадує, хто був тим найбільшим катом волинської молоді-інтелігенції, яку майже дощенту вимордовано. Ні один сьогодні бандерівський «вождь» не хоче признатися до тих неймовірних злочинів, яких тоді по-бандитському переводило горезвісне СБ. І далі: хто буде перед історією відповідати за ті злочини, про які майже все населення Волині дуже добре знає?» [8, с. 118].

М. Скорупський наголошував: «СБ почала масову чистку серед населення і в відділах УПА. За найменшу провину, навіть за особисті прорахунки, видавалось на селянина кару смерті. По відділах в більшості випадків терпіли східняки. Трудно було їм захиститися перед засудженням, що той чи той «неблагонадійний», бо їх ніхто не знав; не було другого східняка з його місцевості, котрий посвідчив би за нього. Один із таких засуджених втік від розстрілу зі зв'язаними руками. Ясно, що прихильної пропаганди для УПА він не робив. Взагалі СБ і її діяльність – це була найчорніша сторінка історії тих років» [9, с. 148].

О. Штуль зауважував: «Ця система надзору й система ліквідування жертв

лише на підставі рішення самого СБ – без усякого суду – була ганебна і жахлива, але, даючи в цілому катастрофальні наслідки, давала бандерівцям почуття повної влади... Та й багато українців, бачивши таку «державницьку» поведінку бандерівців і утотожуючи їх із УПА, ніяких симпатій і ніякого довір'я до успіху такої революції не мали і були готові кожної хвилини перейти до большевиків» [11, с. 29–30].

Проте з ліквідацією сталінцями 5 березня 1950 р. Головнокомандувача УПА Р. Шухевича системний збройний опір українських повстанців був зведений до середини 50-х років ХХ ст. нанівець. Незважаючи на поразку, УПА своєю звитяжною боротьбою продовжила спадкоємність і тяглість українського державотворення у ХХ ст. Дещо згодом їхня визвольна справа була успадкована у 60–80-х рр. ХХ ст. українськими дисидентами, що, врешті-решт, і призвело до відновлення у 1991 р. Української Самостійної Соборної Держави.

Підполковник УПА Іван Бутковський, осмислюючи боротьбу українців за відновлення державності, наголошував: «Український народ спромігся побіч інших концепцій на самостійницьку концепцію, що без орієнтації, без зв'язку й допомоги від будь-якої з воюючих сторін знайшла активну підтримку найширших народних мас. Зовнішнім виявом цієї концепції, а разом і її реалізатором, було українське визвольне підпілля як політична сила і Українська Повстанська Армія як збройна формація» [2, с. 3].

Вчений Л. Залізник зазначає: «Західні історики визнають УПА кращим партизанським рухом Другої світової війни. Не маючи ні матеріальної, ні моральної

підтримки з-за кордону, як усі інші рухи Опору того часу, українські повстанці змогли понад 10 років протистояти військовим машинам двох найпотужніших за всю історію людства тоталітарних імперій – нацистської Німеччини та більшовицької Росії» [5, с. 12].

Якщо китайські партизани Мао Цзедуна чи югослави (серби) Броз Тіто отримували досить суттєву зовнішню допомогу, яка добряче посприяла їхнім успішним діям, на противагу їм, вояки УПА були вимушені розраховувати лише на власні сили й допомогу українського народу.

Також треба відзначити конкретний внесок УПА у розвиток воєнного мистецтва. По-перше, це створення міцної і гнучкої організаційної структури УПА, яка вирішувала два головних завдання: збереження єдності, цілеспрямованості повстанського руху (стратегічна централізація) і забезпечення якнайбільшої оперативності відділів (децентралізація виконання). По-друге, українські повстанці підняли на досить високий рівень партизанську тактику боротьби з ворогом (рейдування, засідки, диверсії, розвідка), що дало їм можливість понад десять років воювати й виборювати українську державність. По-третє, бійці УПА, окрім збройного спротиву загарбникам, розгорнули потужну пропагандистську війну супроти ворогів та суттєво поширили свій вплив на місцеве українське населення. По-четверте, хоча спочатку УПА творилася виключно як воєнне формування ОУН (б), але з часом вона намагалася стати всеукраїнським військом, головним завданням якого було відновлення Української Самостійної Соборної Держави [10, с. 255].

Досвід понад десятирічної боротьби

УПА за відновлення української державності й збереження самобутності українського народу є дуже цінним для сучасного українського державотворення, українського націєтворення й українського етнокультуротворення загалом та для національно-патріотичного виховання громадян України зокрема. УПА створювалася не як суто мілітарна організація, а передусім як воєнно-політична структура для відновлення Української держави. На жаль, на початках свого існування замість того, аби стати потужною об'єднавчою воєнною силою, яка мала згуртувати весь український народ, УПА формувалася передусім як дієвий інструмент, за допомогою якого ОУН (б) намагалася відновити українську державність й стати у ній провідною політичною силою на кшталт більшовиків (ВКП (б)) у СРСР чи нацистів (НСДАП) у Третньому Райху. Така монополізація УПА однією політичною силою не завжди сприяла її ефективності й призводила до невинуватої жорстокості щодо поляків на теренах Західної України, жахливий приклад – т. зв. Волинська трагедія. Також УПА зазнала значних репутаційних втрат внаслідок репресивної політики СБ стосовно не лише до ворогів і зрадників, але й до запідозрених у недостатній лояльності українських повстанців, звичайних українців. Ці прорахунки Револьюційного проводу ОУН (б) та воєнного керівництва УПА дали можливість радянським каральним органам проводити успішну боротьбу з українським національно-визвольним рухом і, зрештою, перемогти його комплексними заходами (репресії, дезінформація, пропаганда тощо). Враховуючи цей негативний досвід, сучасні політики мають не втручатися у сферу

відповідальності ЗСУ, не навчати українських генералів, як їм треба воювати й перемогти ворога, а створити військовослужбовцям всі умови для виконання ними своїх обов'язків. Невтручання політиків у військові справи має толеруватися й вітатися громадянським суспільством України. Загалом для посилення національно-патріотичного виховання треба використовувати досвід як позитивний так і негативний. Збройна боротьба українських повстанців, яка тривала понад десять років, яскраво продемонструвала звияту козацького духу й віковічне прагнення українського народу до свободи. Незважаючи на несприятливі умови, кращі сини й доньки українців виборювали українську державність у буремному ХХ ст. і, врешті-решт, вибороли її у 1991 р., а тепер захищають на фронтах війни.

Під час повномасштабного вторгнення рашистів тема війни є дуже важливою, оскільки допомагає формувати патріотичний світогляд громадян, враховуючи героїчні звершення власних предків. Серед багатьох звиятжних сторінок національного минулого феномен УПА є дуже показовим і повчальним. Армія без держави при підтримці сотень тисяч українців намагалася відновити державність, і ця звиятжа українських повстанців не була даремною. Завдяки героїчним діям українських повстанців більшовики у 1946–1947 рр. не змогли розповсюдити терор голодом супроти українців, які мешкали на теренах Західної України й прилеглих до неї територіях, тим самим врятувавши мільйони життів від голодної смерті. Тисячі українських повстанців, яких тоталітарний радянський режим відправив на т. зв. «перевиховання», а фактично на

знищення до сибірських концтаборів-«гулагів», згуртувалися й відкрили у неволі справжній «другий фронт» боротьби з більшовизмом, який призвів до низки повстань, організаторами й дієвими учасниками яких були передусім колишні упівці. Зрештою, УПА зазнала невдачі, але чому так трапилося? Це треба знати, щоби не повторювати на початку XXI ст. помилок XX ст. Поверхове висвітлення діяльності УПА та її звершень, намагання уникати аналізу прорахунків упівців лише призведе до творення урапатріотичного (глянцевого) образу УПА, який буде не справжнім, а спотвореним. У сучасному світі, коли інформація є дієвою зброєю, коли ворог за допомогою постправди (вигадок, брехні, пересмикування, замовчувань тощо) створює викривлений віртуальний світ, головним завданням українських вчених є донесення до своїх співгромадян правдивих і верифікованих знань.

Висновки. Таким чином, здійснивши українознавчий аналіз історії створення й діяльності УПА та осмисливши можливе використання досвіду українських повстанців задля посилення національно-патріотичного виховання громадян України в умовах російсько-української війни, ми прийшли до таких підсумків: 1) борці за незалежність України – рядові воїни і старшини УПА – понад десять років вели напружену і кровопролитну боротьбу за відновлення Української Самостійної Соборної Держави, й цей досвід, як позитивний, так і негативний, треба вивчати й використовувати під час російсько-української війни; 2) керівництво ОУН (б), яке мало величезний вплив на командування УПА, на початку 1943 р. ініціювало процес виселення всіх етнічних поляків з українських

споконвічних територій, а коли вони почали чинити збройний опір, розпочалися криваві ексцеси, в яких були задіяні й українські повстанці, що призвели, зрештою, до величезних і невинуватих людських жертв з обох сторін. Т. зв. Волинська трагедія й досі залишається інструментом для посилення антиукраїнських настроїв у Польщі; 3) голод 1946–1947 рр. став черговою страшною трагедією для українців, але завдяки героїчному спротиву українських повстанців, комуністична тоталітарна влада не змогла по закінченні Другої світової війни упокорити голодом українців, які мешкали на теренах Західної України й прилеглих до неї територіях. Героїзм українських повстанців не лише врятував мільйони життів українців від голодної смерті, а й продемонстрував реальну потугу УПА; 4) український визвольний рух загалом й УПА зокрема зазнали значних людських і матеріальних втрат внаслідок жорстокої репресивної політики СБ не лише щодо ворогів і зрадників, але й до запідозрених у недостатній лояльності українських повстанців, звичайних українців. Такі невинуваті й неадекватні методи терору призвели до дискредитації українського національно-визвольного руху, що згодом було використано каральними органами СРСР для успішної протидії УПА й підпіллю ОУН (б); 5) головними здобутками українських повстанців стало створення міцної і гнучкої організаційної структури УПА, яка вирішувала два головних завдання: збереження єдності, цілеспрямованості повстанського руху і забезпечення якнайбільшої оперативності відділів; якісне вдосконалення партизанської тактики боротьби з ворогом (рейдування, засідки, диверсії,

розвідка); розгортання потужної пропагандистської війни супроти ворогів та поширення свого впливу на місцеве українське населення; 6) незважаючи на поразку українських повстанців, їхній досвід, напрацювання, звитязний чин навіки закарбувалися у суспільстві, менталітеті українців, а згодом були успадковані українськими дисидентами, що, врешті-решт, і призвело до відновлення у 1991 р. Української Самостійної Соборної Держави; 7) під час повномасштабної російської агресії використання досвіду УПА є актуальним для посилення національно-патріотичного виховання громадян України та допомагає консолідації українців у боротьбі з ворогом; 8) українським вченим треба і надалі активно вивчати як досягнення повстанців, так і конкретні прорахунки, пов'язані з діяльністю УПА, які у ті буремні й кровопролитні часи зробили вагомий внесок у національне державотворення та становлення української нації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бігун, І. В., Кентій, А. В. *Українська Повстанська Армія (УПА)*. Енциклопедія історії України. Том «Україна – українці», книга 2. Київ, 2019. С. 628 – 632.
2. Бутковський, І. Організаційна структура УПА. *Наш клич*. 1992. № 1–2. С. 3–15.
3. В'ятрович, В. (ред.). *Українська Повстанська Армія. Історія нескорених*. Львів, 2007. 352 с.
4. Гарасимів, І. М., Пашко, К. О., Фука, М. М., Щирба, Ю. П. *Захист Вітчизни: підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. Рівень стандарту*. Тернопіль, 2018. 256 с.
5. Залізник, Л. Л. *Від склавинів до української нації*. Київ, 2004. 256 с.
6. Лебедь, М. УПА. 1946. 128 с.
7. Отаман Тарас Бульба-Боровець. *Армія без держави. Слава і трагедія Українського*

повстанського руху. Спогади. Київ; Торонто-Нью-Йорк, 1996. 270 с.

8. Пісоцький, П. *Початки роздору підпільної боротьби на Волині*. Тернопіль, 2001. 176 с.
9. Скорупський, М. *У наступах і відступах (Спогади)*. Чикаго, 1961. 256 с.
10. Фігурний, Ю. С. *Історичні витоки українського лицарства. Нариси про зародження і розвиток козацької традиційної культури та національне військове мистецтво в українознавчому вимірі*. Київ, 2004. 308 с.
11. Шуляк, О. *В ім'я правди (до історії повстанського руху в Україні)*. Роттердам, 1947. 36 с.

REFERENCES

1. Bihun, I., Kentii, A. (2019). Ukrainian Insurgent Army (UIA). *Encyclopedia of the History of Ukraine*. Vol. "Ukraine-Ukrainians", Book 2. Kyiv, pp.628 – 632. [in Ukr.]
2. Butkovskiy, I. (1992). Organizational Structure of the UIA. *Nash klych*. No. 1-2, pp. 3-15. [in Ukr.]
3. Viatrovych, V., ed. (2007). *Ukrainian Insurgent Army. The story of the Unconquered*. Lviv, 352 p. [in Ukr.]
4. Harasymiv, I., Pashko, K., Fuka, M., Shchyrba, Yu. (2018). *Defense of the Motherland: a Textbook for the 10th Grade of General Secondary Education Institutions. Level of Standard*. Ternopil, 256 p. [in Ukr.]
5. Zaliznyak, L. (2004). *From the Sklavins to the Ukrainian nation*. Kyiv, 2004. 256 p. [in Ukr.]
6. Lebed, M. (1946). *UIA*. 128 p. [in Ukr.]
7. Otaman Taras Bulba-Borovets. (1996). *An Army Without a State. Glory and Tragedy of the Ukrainian Insurgent Movement. Memoirs*. Kyiv; Toronto-Niu-York, 270 p. [in Ukr.]
8. Pisotskyi, P. (2001). *The Beginnings of Discord in the Underground Struggle in Volyn*. Ternopil, 176 p. [in Ukr.]
9. Skorupskiy, M. (1961). *In Offensives and Retreats (Memoirs)*. Chicago, 256 p. [in Ukr.]
10. Fihurnyi, Yu. (2004). *Historical Origins of Ukrainian Chivalry. Essays on the Birth and*

Development of Cossack Traditional Culture and National Military Art in the Ukrainian Studies Dimension. Kyiv, 308 p. [in Ukr.]

11. Shuliak, O. (1947). *In the Name of Truth (to the History of the Insurgent Movement in Ukraine)*. Rotterdam, 36 p. [in Ukr.]

Summary

HISTORY OF THE CREATION AND ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN INSURGENT ARMY FOR STRENGTHENING THE NATIONAL AND PATRIOTIC EDUCATION OF THE CITIZENS OF UKRAINE

Yurii FIHURNYI

orcid.org/0000-0002-6463-0920

Candidate of Historical Sciences, senior research fellow
of RIUS of Taras Shevchenko National University of Kyiv
email: ukr.etnolog_fus@ukr.net

The relevance of the research. Using the experience of the Ukrainian Insurgent Army is important for strengthening the national-patriotic education of Ukrainian citizens during the Russian-Ukrainian war. In the modern Ukrainian state, understanding the history of the creation, activities, achievements, and miscalculations of the Ukrainian rebels is insufficient, so scientists have much to work on and implement their new knowledge into the educational process.

The **purpose** of the study is to carry out Ukrainian studies analysis of the history of creation, activities, achievements, and miscalculations of the UIA on the basis of literature and memoirs and to show the possible use of the experience of Ukrainian insurgents to strengthen the national-patriotic education of Ukrainian citizens in the conditions of the Russian-Ukrainian war.

Conclusions. It is shown that the fighters for the independence of Ukraine - the soldiers and commanders of the Ukrainian Insurgent Army for more than ten years continued an intense and bloody struggle for the restoration of the Ukrainian Independent Cathedral State. The controversial role of the Ukrainian Insurgent Army in the Volyn tragedy is outlined. The actions of the Ukrainian insurgents, who did not allow the Bolsheviks in 1946–1947 to spread terror through hunger on the territory of Western Ukraine and adjacent lands, are characterized. Features of the functioning of the Security Service in the Ukrainian Insurgent Army are shown. It has been proven that the main achievements of the Ukrainian insurgents were the creation of a strong and flexible organizational structure of the Ukrainian Insurgent Army: the qualitative improvement of partisan tactics of fighting against the enemy (raids, ambushes, sabotage, reconnaissance); deploying a powerful propaganda war against enemies and spreading its influence over the local Ukrainian population. It was revealed that, despite the defeat, the liberation cause of the rebels did not die but was inherited by Ukrainian dissidents, which eventually led to the restoration of the Ukrainian Independent United State in 1991. It is shown that the use of the experience of the Ukrainian Insurgent Army is relevant for strengthening the national-patriotic education of Ukrainian citizens and helps the consolidation of Ukrainians in the fight against the enemy.

Keywords: Ukraine, Ukrainians, Ukrainian Insurgent Army, national-patriotic education, Russian-Ukrainian war.